A.FITRAT IJODI O‘ZBEK KLASSIK MUSIQASI TARAQQIYOTI KESIMIDA

Muhayyo Abduhamidova,
IV- kurs talabasi

To‘g‘ilov O‘tkir,
Ilmiy raxbar, JDPI Musiqa madaniyati fakultetining o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada birinchi o‘zbek professori Abdurauf Fitrat ijodining o‘zbek musiqa madaniyati taraqqiyotidagi o‘rni, xususan, uning san’atshunos sifatidagi qarashlari yuzasidan ma’lumotlar o‘rin olgan. Shuningdek, maqolada o‘zbek musiqa madaniyatida ustivor ahamiyat kasb etgan Shoshmaqomning ilk marotaba notaga olinishi jarayonlari xususida ham fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa, madaniyat, klassik, san’at, musiqashunoslik, maqom.

Fitrat timsolida yozuvchi, tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos, san’atshunos va siyosatshunos olimlik qirralari mujassam. Fitrat faoliyatining har bir qirrasi o‘zbek ma’naviyatida yangi sahifalarning ochilishiga sabab bo‘lgan. Bir so‘z bilan aytganda Fitrat – Vatanparvardir. Ijtimoiy-madaniy hayotida faol ishtirok etib kelayotgan Fitrat tashabbusi bilan 1921- yilda Buxoroda “Sharq musiqa maktabi” tashkil qilinishi muhim madaniy hodisa bo‘ldi. O‘quv dargohi uchun Fitrat dastlab o‘z uyini ajratib berishi va uning faoliyatiga bevosita mutassadilik qilishi, shuningdek, maktabga Ota Jalol, Ota G‘iyos, Levicha, Domla Halim Ibodov, Shohnazar Sohibov, Boboqul Fayzullaev, Ma’rufjon Toshpo‘latov kabi mashhur hofizu maqomshunoslarni jalb etishi, Buxoro ziyolilarining musiqa maktabidan ko‘zlayotgan maqsadlari naqadar ulug‘ ekanligidan dalolat beradi. Bu dargohda asosan mumtoz musiqa -Shashmaqom targ‘iboti va ta’limi yo‘lga qo‘yildi. Musiqa madaniyati sohasidagi say’i harakatlarning mutassil davomi sifatida yana bir tarixiy tadbir amalga oshirildi. U ham bo‘lsa, Fitrat tashabbusi bilan rus etnograf va musiqashunosi V.Uspenskiy Shashmaqomni ilk bor zamonaviy notaga olish uchun Buxoroga taklif qilindi. Fitrat homiyligi va V.Uspenskiyning zahmatli

mehnatlari samarasi sifatida 1924-yilda “Shashmaqom” “Shest muzыkalnыx poem” (“Olti musiqiy doston”) nomi ostida Moskvada nashr etildi.[3,42 b.] Abdurauf Fitrat adab, ilm-fan va ma’rifati peshvosi o‘rnida o‘zining serqirra ijodi orqali tariximizda chuqur iz qoldirgan ulkan shaxs. Fitrat 1928- yilda shu davrda O‘zbekistonning poytaxti bo‘lib turgan Samarqand shahrida nafaqat musiqa va raqs institutini oyoqqa qo‘yishda faol ishtirok etdi, balki g‘oyaviy emakdosh o‘rnida ulkan jonbozlik ko‘rsatganligini alohida qayd etish joiz.

Eng avvalo shuni ta’kidlash joizki, Fitrat o‘zining o‘zbek musiqasi to‘g‘risidagi maqolalari hamda “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” risolasi bilan XX- asr o‘zbek musiqashunosligining tamal toshini qo‘yishga intildi. Ma’lumki, bizda o‘zbek adabiyot va musiqiy merosiga nisbatan ilk marotaba “klassik” tushunchasini A.Fitrat o‘zining “Adabiyot qoidalari” va “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” asarlarida kiritdi. Uning keng mafkurasi, jumladan, yevropacha bilimlari bu umumiy universal atamaning joriy qilganligini asosiy sababi deyish mumkin. Zero, ko‘p o‘rinlarda “klassik” so‘zi o‘zbek tilidagi “mumtoz” so‘zlari bilan ma’nodosh o‘rnida qo‘llanilganligini eslatib o‘tib, professor Fitratning aynan “klassik” atamasida to‘xtalganligi va butun boshli risolaning “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” deb nomlanganida ham o‘ziga xos ma’no borligini ta’kidlash zarur. Ma’lumki, “klassik” tushunchasi insoniyat badiiy merosining oltin nuqtasi sifatida tan olingan eng mukammal va dunyoviy ahamiyatga molik namunalariga nisbatan ishlatiladi.

“Klassik” darajasini ta’kidlash uchun Fitrat, avvalo, “Adabiyot qoidalari” risolasida “san’at” tushunchasiga umumiy ta’rif beradi: “San’at lug‘atda hunar demakdirkim, bir narsani yoxshi (yaxshi) ishlab chiqarishdan iboratdir”.[1,72 b.] Fitrat nazdida san’at deyilganda avvalo biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg‘usini yasash san’ati bilan tanburda muayyan bir kuyni, masalan, “Iroq”ni ijro etish san’ati orasida o‘ziga xos farq borligini ham ta’kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg‘uning san’at sifatidagi yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo‘lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma’naviy ta’sir etishi hamda inson ongini to‘lqinlantirishidir, deb xulosa qiladi.

Ma’lumki, “klassik” tushunchasi insoniyat badiiy merosining oltin nuqtasi sifatida tan olingan eng mukammal va dunyoviy ahamiyatga molik namunalariga nisbatan ishlatiladi.

“Klassik” darajasini ta’kidlash uchun Fitrat, avvalo, “Adabiyot qoidalari” risolasida “san’at” tushunchasiga umumiy ta’rif beradi: “San’at lug‘atda hunar demakdirkim, bir narsani yoxshi (yaxshi) ishlab chiqarishdan iboratdir”.[1,72 b.] Fitrat nazdida san’at deyilganda avvalo biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg‘usini yasash san’ati bilan tanburda muayyan bir kuyni, masalan, “Iroq”ni ijro etish san’ati orasida o‘ziga xos farq borligini ham ta’kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg‘uning san’at sifatidagi yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo‘lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma’naviy ta’sir etishi hamda inson ongini to‘lqinlantirishidir, deb xulosa qiladi.

Binobarin, A.Fitrat o‘z risolasida bugungi kun uchun muhim ahamiyat kasb etadigan turli-tuman “el kuylari,” “el ashulalari”, “olti qator kuylar” yoki etnograf, kompozitor V.Uspenskiyga nisbatan “ozod san’atkor” kabi iboralarni qo‘llaganligi ham qiziqarlidir.

1993-yilda “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” kitobining kirill xatidagi nashri yangi izohlar bilan chop etildi. Ushbu risoladagi mavzularni o‘rganib chiqib, shuni aytish mumkinki, Fitrat musiqa ilmiga, eng avvalo, nazariy tomondan yondoshgan va o‘tmish allomalariga payravlik qilib, ularning musiqiy risolalarini chuqur o‘rganish yo‘li bilan tegishli xulosalar chiqarishga intilgan alloma sifatida maydonga chiqadi. Shunga ko‘ra, uning yaxshiligini, afzalligini go‘zallik deb ataydi va bu kabi san’atlarni umuman “go‘zal san’at”lar deyilishini ta’kidlaydi: – “yurak, fikr, tuyg‘u to‘lqinlarini so‘z, bo‘yov (rang-bo‘yoq) shakl, harf, harakat kabi tovar (material)lar yordami bilan jonlantira chiqarib, boshqalarda ham shu to‘lqinni yaratmoq hunariga – go‘zal san’atlar deyiladir” deb ta’rif beradi. Ular jami oltita: 1.Musiqiy 2. Rasm 3.Haykalchilik 4.Me’morchilik 5.O‘yun (tans) 6. Adabiyot.[1,64 b.]

“O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” risolasida “go‘zal san’atlar”dan klassik musiqa xususida fikr yuritilganda bugungi kunda ushbu tushunchaning

ma’nodoshi sifatida biz qo‘llayotgan “mumtoz” yoki “mumtozona” so‘zlariga nazarimiz tushmadi. Fitrat risolaning ichki qismida ham “klassik” tushunchasi o‘rniga ko‘p hollarda “milliy musiqa” yoki “eski musiqa” so‘zlarini qo‘llagan. Zero, Fitrat o‘z davrida asosiy diniy va dunyoviy bilimlarni xorijda olgan va u haqli ravishda chilim, nosqovoq darajasida uyaladigan ahvolga kelib qolgan musiqamizni umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishish natijasida tiklashga muyassar bo‘linganligini ta’kidlar ekan, musiqiy amaliyotimizda yangidan-yangi atamalarning joriy etilishi tarafdori bo‘lib maydonga chiqadi. Ma’lumki, “klassik” tushunchasi insoniyat badiiy merosining oltin nuqtasi sifatida tan olingan eng mukammal va dunyoviy ahamiyatga molik namunalariga nisbatan ishlatiladi.

“Klassik” darajasini ta’kidlash uchun Fitrat, avvalo, “Adabiyot qoidalari” risolasida “san’at” tushunchasiga umumiy ta’rif beradi: “San’at lug‘atda hunar demakdirkim, bir narsani yoxshi (yaxshi) ishlab chiqarishdan iboratdir”.[1,72 b.] Fitrat nazdida san’at deyilganda avvalo biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg‘usini yasash san’ati bilan tanburda muayyan bir kuyni, masalan, “Iroq”ni ijro etish san’ati orasida o‘ziga xos farq borligini ham ta’kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg‘uning san’at sifatidagi yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo‘lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma’naviy ta’sir etishi hamda inson ongini to‘lqinlantirishidir, deb xulosa qiladi. Ma’lumki, “klassik” tushunchasi insoniyat badiiy merosining oltin nuqtasi sifatida tan olingan eng mukammal va dunyoviy ahamiyatga molik na’munalariga nisbatan ishlatiladi.

“Klassik” darajasini ta’kidlash uchun Fitrat, avvalo, “Adabiyot qoidalari” risolasida “san’at” tushunchasiga umumiy ta’rif beradi: “San’at lug‘atda hunar demakdirkim, bir narsani yoxshi (yaxshi) ishlab chiqarishdan iboratdir”.[1,72 b.] Fitrat nazdida san’at deyilganda avvalo biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg‘usini yasash san’ati bilan tanburda muayyan bir kuyni, masalan, “Iroq”ni ijro etish san’ati orasida o‘ziga xos farq borligini ham ta’kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg‘uning san’at sifatidagi

yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo‘lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma’naviy ta’sir etishi hamda inson ongini to‘lqinlantirishidir, deb xulosa qiladi. Fitrat asari quyidagi tarkibiy qismlardan: 1-qism – “Sharq musiqasi” 2-bo‘lim va 5- faslga va 2-bo‘lim – “Musiqamizning tarixiga bir qarash” qismi esa o‘z navbatida yana ikki faslga bo‘linadi.

Asarning muqaddima qismida o‘zbeklarni o‘rganish qo‘mitasi o‘zbek adabiyoti va tarixiga oid ko‘plab ma’lumotlar topilgan bo‘lsada, o‘zbek musiqasida soha mutaxassislari musiqashunoslarning yo‘qligi tufayli jiddiy izlanishlar olib borilmaganligi ta’kidlanadi.[2,5 b.]

Keyingi eng muhim nuqtalardan biri Fitrat tomonidan bot-bot takrorlangan shoshmaqom bayrog‘i ostiga kirmagan, el kuylari xususida bo‘lib, xalq og‘zaki ijodi namunalariga “yopiq tizim”i o‘lchovida bo‘lgan holda “el kuylari” yoki “termalari” ekanligi va bu xususda tegishli nazariy ma’lumotlar yo‘qligini o‘rinli ta’kidlaydi. 1925-yilda G‘.Zafariy va M.Yunus (Elbek)larning “El ashulalari” to‘plam nashrida o‘z aksini topgan “Yallama-yorim”, “Dodimg‘a yet”, “Gulyor”, “Alla”, “Aliyor, alla”, “Omon-omon”, “Yor-yor” kabi namunalarni sanab o‘tadi va ularning misralaridagi eng jonli, ko‘p qo‘llanadigan so‘zlaridan asarning nomi kelib chiqishini ta’kidlash bilan chegaralanadi. Eng muhim jihati Fitrat mazkur el kuylarimizni tekshirish, ohanglarini buzmasdan notaga olish lozimligini hayajon bilan ta’kidlaydi.

Mazkur qo‘llanmada bevosita musiqaga tegishli bir qator tushuncha va atamalar ham tilga olingan. Xususan, ashulaga ta’rif berar ekan “Kuy-ohang bilan o‘qiladigan she’rlar, tizmalarga ashula deyiladir. Ashula ko‘proq milliy (barmoq) vaznda bo‘ladir” deyilgan ta’rif fikrimizcha bugungi kun musiqashunosligi uchun juda ahamiyatli. Ma’lumki, “klassik” tushunchasi insoniyat badiiy merosining oltin nuqtasi sifatida tan olingan eng mukammal va dunyoviy ahamiyatga molik na’munalariga nisbatan ishlatiladi.

“Klassik” darajasini ta’kidlash uchun Fitrat, avvalo, “Adabiyot qoidalari” risolasida “san’at” tushunchasiga umumiy ta’rif beradi: “San’at lug‘atda hunar demakdirkim, bir narsani yoxshi (yaxshi) ishlab chiqarishdan iboratdir”.[1,72 b.]

Fitrat nazdida san’at deyilganda avvalo biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg‘usini yasash san’ati bilan tanburda muayyan bir kuyni, masalan, “Iroq”ni ijro etish san’ati orasida o‘ziga xos farq borligini ham ta’kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg‘uning san’at sifatidagi yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo‘lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma’naviy ta’sir etishi hamda inson ongini to‘lqinlantirishidir, deb xulosa qiladi.

Fitrat asari quyidagi tarkibiy qismlardan: 1-qism – “Sharq musiqasi” 2-bo‘lim va 5- faslga va 2-bo‘lim – “Musiqamizning tarixiga bir qarash” qismi esa o‘z navbatida yana ikki faslga bo‘linadi.

Asarning muqaddima qismida o‘zbeklarni o‘rganish qo‘mitasi o‘zbek adabiyoti va tarixiga oid ko‘plab ma’lumotlar topilgan bo‘lsada, o‘zbek musiqasida soha mutaxassislari musiqashunoslarning yo‘qligi tufayli jiddiy izlanishlar olib borilmaganligi ta’kidlanadi.[2,5 b.]

Keyingi eng muhim nuqtalardan biri Fitrat tomonidan bot-bot takrorlangan shoshmaqom bayrog‘i ostiga kirmagan, el kuylari xususida bo‘lib, xalq og‘zaki ijodi namunalariga “yopiq tizim”i o‘lchovida bo‘lgan holda “el kuylari” yoki “termalari” ekanligi va bu xususda tegishli nazariy ma’lumotlar yo‘qligini o‘rinli ta’kidlaydi. 1925-yilda G‘.Zafariy va M.Yunus (Elbek)larning “El ashulalari” to‘plam nashrida o‘z aksini topgan “Yallama-yorim”, “Dodimg‘a yet”, “Gulyor”, “Alla”, “Aliyor, alla”, “Omon-omon”, “Yor-yor” kabi namunalarni sanab o‘tadi va ularning misralaridagi eng jonli, ko‘p qo‘llanadigan so‘zlaridan asarning nomi kelib chiqishini ta’kidlash bilan chegaralanadi. Eng muhim jihati Fitrat mazkur el kuylarimizni tekshirish, ohanglarini buzmasdan notaga olish lozimligini hayajon bilan ta’kidlaydi.

Mazkur qo‘llanmada bevosita musiqaga tegishli bir qator tushuncha va atamalar ham tilga olingan. Xususan, ashulaga ta’rif berar ekan “Kuy-ohang bilan o‘qiladigan she’rlar, tizmalarga ashula deyiladir. Ashula ko‘proq milliy (barmoq) vaznda bo‘ladir” deyilgan ta’rif fikrimizcha bugungi kun musiqashunosligi uchun juda ahamiyatli.

Ayni shu orzu-havaslar komida G‘.Zafariyning “Halima”si namoyishi, M.Qoriyoqubov va N.Mironovlar hamkorligida ashulalarimizning notaga olinishi va musiqiy to‘garaklar hamda “Sharq musiqa maktabi” xususida qisqacha ma’lumotlar keltiriladi.

Keskin siyosiy o‘zgarishlar davrida vujudga kelgan Fitratning “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” risolasi milliy merosning qonuniyatlari jo bo‘lgan, o‘tmish va yangicha zamon mafkuralari mujassamlashgan ulkan tadqiqot namunasidir. U o‘zbek musiqasining yorqin shakli - Shashmaqom timsolida mintaqamiz musiqiy salohiyatini o‘rganish borasidagi yangi o‘zbek musiqashunosligining debochasi sifatida benazir ma’naviy boylik hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Fitrat “Adabiyot qoidalari” Nashrga tayyorlovchi H. Boltaboev.
T., “Ma’naviyat” nashriyoti 1995-y. 278- bet.
2. A.Fitrat “O‘zbek klassik musiqa va uning tarixi” T.:“Fan” nashriyoti 1994y-56 b.
3. I.Akbarov “Muzika lug‘ati” T.: G‘.G‘ulom nashriyoti 1978 y.-478 b
4. O.Matyoqubov “Maqomot” T.: “Musiqa” nashriyoti, 2004 y.- 402 bet.
5. Jabborov A.H. “O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari” T., “Fan” nashriyoti , 2004y- 450 b.